

(Alba-Iulia) cu 22 de inscripții și Samum (Căseii) cu 11 inscripții. Această situație era de așteptat, întrucât Apulum era sediul legiunii a XIII-a Gemina. Comandantul legiunii îi stăteau la dispoziție beneficiari în dublă calitate, deoarece el era simultan legat de legiune cât și guvernator provincial. Cât despre Căseii, e vorba desigur de o stație de beneficiari a cărei existență pare sigură, dar care nu a putut fi încă reperată în teren. Rezerve se pot avea față de inscripția 536 din Căseii. Iulius Crescens, pomenit aici, putea să fi fost și un veteran obișnuit al unității auxiliare din castrul de la Samum (cuvântul de după *veteranus et* ... nu se păstrează, posibil să fi fost un *decurio* etc.).

Să mai amintim că alte 9 inscripții descoperite pe teritoriul României sunt tratate la capitolul Mocsia Inferior.

După partea principală, care tratează inscripțiile, a corpusului, urmează cele 15 hărți de provincii și a Italiei.

Fiecare hartă conține locurile de descoperire numerotate, capitalele de provincii, castrulele de legiune, drumurile și granițele, unde porțiunile de *limes* se disting. Hărțile sunt însoțite de liste ale locurilor de descoperire, alfabetice, cu numerele de pe hartă, cât și cu numerele inscripțiilor respective din corpus. Această metodă face posibilă o imagine clară asupra situației beneficiarilor în fiecare provincie, cât și o idee despre stadiul cercetărilor în această problemă.

ANDREA H. VADAY, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricum*, AN TAEUS, *Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae*, 17—18 (1988—1989), Budapesta, 1989, 290 p. 59 de planșe și 159 de ilustrații

Cuprins: *Cuvânt introductiv* (p. 9—13) lista bibliografică (p. 17—34), *Istoricul cercetărilor* (p. 35—39), *Importanța materialului arheologic descoperit în kom. Szolnok* (p. 39—44); *Piese de port* (p. 45—108); *Arme* (p. 109—118); *Obiecte de uz comun* (p. 119—130); *Ceramica* (p. 131—179); *Vase de sticlă* (p. 181—185); *Vase de bronz* (p. 186); *Monede* (186—189); *Caracterul relațiilor romano-barbare* (p. 189—192); *Ritul funerar, cultul morților, etnicul* (p. 193—205); *Cronologia descoperirilor sarmatice* (p. 205—210); *Note* (p. 211—229), *Catalogul descoperirilor sarmatice din Komitat Szolnok* (p. 231—291), *Ilustrația* (p. 291—353).

În *Cuvântul introductiv*, autoarea atrage atenția asupra momentului stabilirii sarmaților în Câmpia Panoniei, în cursul sec. I p. Ch.,

Indicii se întind pe 63 de pagini și se compun din 22 de părți: nume de persoane, *cognomina* împărași și familiile lor, consuli, trupe, grade militare, localități, concordanțe între diverse corpusuri epigrafice etc. Cel care folosește lucrarea poate astfel să regăsească o temă oricareă într-un mod rapid și precis, fie în inscripții, fie în comentarii.

În final se ajunge la listele bibliografice, cea a surselor citate prescurtat și cea a celorlalte lucrări, în total 24 de pagini, care impresionează prin calitatea și numărul mare al surselor citate.

Opera se încheie cu sursele fotografiilor și desenelor reproduse.

Corpusul inscripțiilor grecești și latine ale beneficiarilor din Imperiul-roman este o lucrare de un înalt nivel științific, care a fost elaborată cu exactitudinea recunoscută a cercetătorilor germani. Egon Schallmayer și ceilalți coautori ne-au pus la dispoziție un instrument de lucru foarte util, bogat documentat și practic în folosire. Dorința noastră poate fi doar aceea ca Oficiul monumentelor din landul Baden-Württemberg, care a publicat lucrarea ca vol. 40 al seriei *Cercetări și rapoarte de preistorie și istorie timpurie în Baden-Württemberg*, să continue publicarea rezultatelor viitoare ale acestui program de cercetare. Aceasta, în avantajul tuturor cercetătorilor de istorie și arheologie romană de peste tot.

Eduard Németh

eveniment remarcat în izvoarele literare ale epocii și, în final, operează încadrarea topografică a zonei ce urmează a fi analizată, aflată parțial în zona estică a spațiului locuit sarmați pe teritoriul Ungariei, respectiv în komitatul Szolnok.

Istoricul cercetărilor cuprinde o scurtă privire asupra literaturii de specialitate referitoare la sarmații iazigi începând din anul 1829 și până la analizele de detaliu ale unor descoperiri recente.

Cap. 3. *Importanța documentară a materialului de factură sarmatică descoperit în Kom. Szolnok*. Spre deosebire de repertoriul avut anterior la dispoziție de M. Párducz (620 de puncte dintre care 69 de necropole în kom. Szolnok), A.H.V. discută acum un număr mult mai mare de descoperiri (152 de necropole

devreme de începutul sec. II. Descoperirile dacice identificate pe Tisa mijlocie și în sudul punții Iazigi de-a lungul drumurilor și râurilor au dus la concluzia normală că atelierile dacice au fabricat ceramica pentru sarmați. Autoarea susține că apariția elementelor dacice în această perioadă ar fi o urmare a războaielor de cucerire a Daciei de către Traian și implicit de formare a noii provincii, fapt ce nu poate fi exclus. Credem, însă, că așezări locale dacice au existat deja din sec. I în Câmpia Panoniei, încă de la stabilirea sarmaților, iar lipsa lor până acum s-ar putea datoră unei carențe de cercetare arheologică (?). Existența unor elemente specifice în cultura materială a sarmaților iazigi a dus la împărțirea teritoriului locuit în trei zone : nord, centru și sud, în Câmpia Panoniei (p. 131). A.H.V. observă existența unor așezări formate din locuințe având ca anexe gropi menajere sau de provizii, în timp ce în nord se înregistrează un tip de așezări unde locuințele sunt amplasate una lângă cealaltă, cu puține gropi de provizii în jur.

Ceramica a fost clasificată după mai multe criterii : 1. de factură romană, imitații după aceasta și cea de tradiție celtică, dacică, sarmatică ; 2. După modul de confecționare : a) *lucrată la roată* (din pastă cenușie fină : ovale, vase de provizii, căni etc.) ; b) *lucrată cu roata înecată*, cu o pastă având degresant în compoziție (pietricile etc.) datată în ultimele decenii ale sec. IV ; c) *lucrată cu mâna*, existentă atât în așezări cât și în necropole. Ceramica lucrată cu mâna era confecționată dintr-o pastă având ca degresant pietricile și chiar scoici, iar uneori fragmente ceramice zdrobite. Din catalog rezultă că o astfel de ceramică apare cu deosebire în gropile menajere ale locuințelor din așezări : ca Kunhegyes — nr. 154, Kunszentmárton — nr. 181, Ócsöd — nr. 233 etc. Tipurile predilectate ale acestei categorii ceramice ar fi *cămile*, cu sau fără toartă, *cești*, *oaleborcan* decorate cu buloni și brău alveolar. Se consideră că ceramica lucrată cu mâna este anterioară celei lucrate la roată (p. 174), în condițiile în care ceramica lucrată cu mâna apare asociată în unele descoperiri timpurii cu cea romană, deși în mediul dacic ceramica locală coexistă cu aceea lucrată la roată. Ceramica lucrată cu mâna este una din componentele locale cu care a ajuns în contact cultura materială sarmată în momentul stabilirii sale în Câmpia dintre Tisa și Dunăre (v. A. Mócsy, s.v. *Pannonia*, RE, IX, 1962, col. 534 ; idem, *ActaAnt*, 25, 1977, 1—4, p. 439—441). Este cu puțință să se constate o sporire a elementelor de cultură materială dacică după anul 106 — după cum constată autoarea, și așezările lor să prezinte similitudini cu cele descoperite în mediul dacic propriu-zis, poate și ca urmare a retragerii unor comunități în afara provinciei Dacia.

Terra sigillata a fost deja analizată pentru întreaga Câmpie a Panoniei (D. Gaber, H. Vaday, 1986), iar rezultatele sunt valabile și pentru kom. Szolnok și anume : pentru prima jumătate a sec. II până la războaiele marcomanice apar puține fragmente din Gallia Centrală și Rheinzabern, pentru ca ulterior să pătrundă produsele officinelor de la Westerndorf (p. 166) și Pfaffenhöfen (ultimele aparind până în a doua jumătate a sec. II). Ulterior, în *barbaricum* vor circula până în sec. IV și prima jumătate a sec. V imitații de t.s.

În afară de t.s., importurile romane de ceramică sunt sub forma celei roșii, uneori pictate, rar glazurată sau cu barbotină (zonele de proveniență ar putea fi provinciile Pannonia, Moesia Superior și chiar Dacia (după cum relevă descoperirile de la Porolissum).

Produse de sticlă apar în mormintele sarmatice încă din sec. II, dar în număr mare din sec. IV. Tipurile cel mai des uzitate sunt balsamariile, paharele. Autoarea presupune două posibilități ale originii sticlei : fie un atelier roman provincial, care a lucrat pentru barbari, fie un atelier din est care a lucrat în continuare și după „barbarizare”, după vechile tehnici, din zona pontică, ipoteză pe care A.H.V. o preferă.

Monedele sunt relativ rare în mormintele sarmate : 11 piese de la Domitian la Maximianus. Pentru descoperirile *in situ*, doar într-un caz se poate vorbi de o depunere la capul defunctului (Antoninus Pius) ; în alte 5 cazuri monedele sunt depuse în partea stângă a defunctului fie în mână, fie în așa-numita pușculiță de piele de la briu ; restul monedelor au fost descoperite în condiții neclare. I. Bona (*ActaArchHung*, 32, 1989, p. 30) a observat că obiceiul depunerii de monedă în mormintele sarmate ar fi apărut de timpuriu, iar A.H.V. ajunge la concluzia că acest obicei nu este anterior sec. III (monedele sunt depuse doar în mormintele de bărbați și nu pot constitui un element de datare *firm*, ele aparind în contexte de inventar mai târzii).

Relațiile romano-barbare (cap. 11). Analiza materialului roman descoperit în *barbaricum* a dus la concluzia existenței unor relații comerciale între romani și sarmați, care ar putea fi considerate regulate din primele 3 decenii ale sec. II. O slăbire a relațiilor comerciale a avut loc în timpul războaielor marcomanice și implicit o decădere a acestora în răstimpul de la Antoninus Pius la Septimius Severus, pentru ca ulterior relațiile comerciale să devină sporadice și apoi să dispară rămânind doar un „comerț” de graniță (practicat de *vici militari*). O a doua posibilitate ar fi în interiorul teritoriului locuit de iazigi, de-a lungul drumurilor ce străbăteau întreaga zonă, comerț care să fi fost practicat de negustori ambulanți. O altă cale de comerț ar fi și cea cu orșeșele Tyras și Olbia.

Un subiect interesant îl reprezintă comerțul cu metal, unde credem că Moesia Superior și Dacia au jucat un rol important. Cum avea loc acest comerț cu metal (sub forme de lingouri sau obiecte) și care era poziția statului roman având în vedere *controlul și modul de exploatare* nu numai a minelor dar și a officinelor metalurgice aflate sub paza armatei? Conform cu *Codex Theodosianus*, exportul de metal (în principal fier) era interzis în *barbaricum*, la fel cu eel al armelor din fier. În același timp, se cunoaște faptul că cotinii, seminție ce locuia în parte pe teritoriul Cehiei și al Slovaciei de azi, își achita obligațiile față de Imperiu sub forma unui tribut în fier (în sec. II). Or, poate apărea posibil și un comerț în interiorul teritoriului locuit de barbari.

În cap. 12, în strânsă corelare cu celelalte descoperiri sarmatice din Câmpia Panoniei, sunt analizate ritul de înmormântare, cultul morților, etnicul populației, orientarea mormintelor.

În *periodizarea culturii materiale sarmate* întăbim următoarele etape: 1) *timpurie*: faza I (din momentul stabilirii sarmaților în Câmpia Panoniei, aflați în alianță cu quazii); faza II (sfârșitul sec. I — începutul sec. II) când s-ar fi stabilit pe malul stâng al Tisei, Crișurilor (noi credem că mai puțin pe Mureș) pentru că, într-o a doua etapă, așezările lor sî se îndepărteze mult de linia drumurilor din *barbaricum*; 2) *mijlocie*: de la războaiele marcomanice (167—179), relațiile economice cu romanii sunt mai restrinse. În Câmpia Panoniei au loc permături importante economice, dar și militare. 3) *târzie*: faza timpurie: apariția unor triburi de roxolani: romanii numai pot deține nici un control asupra *barbaricum*-ului, nu sunt documentate distrugerii de așezări; faza *mijlocie* — epoca Diocetian până în timpul campaniei lui Constantius II 357/358; faza *hunică*

cu puține informații literare despre sarmați, doar cu prilejul atacurilor asupra Daciei Ripensis și a provinciei Valeria; 4) *Sfârșitul istoriei sarmatice*, datorat unor distrugerii în așezările corespunzătoare perioadei hunice.

După un bogat aparat critic urmează cap. 14; *Catalogul tuturilor descoperirilor sarmatice*. În sfârșit, 59 de planșe în care sunt grupate tipologic categoriile de piese discutate cu evoluția lor în timp, hărți și grafice atestând densitatea apariției anumitor categorii de piese etc. și, apoi, 159 de planșe, care cuprind inventarul unor descoperiri cu numărul marcat pe planșa respectivă. Astfel organizat, materialul oferă posibilitatea unei consultări rapide și implicit o imagine clară asupra locării descoperirii.

Lucrarea D-nei Andrea Vaday este un studiu profund asupra elementelor componente ale culturii materiale și spirituale sarmate, și, printr-un efort îndelungat și asiduă de investigație, marchează un pas înainte, îndeplinind o veche cerință impusă de descoperirile ultimelor decenii. Analiza până în detaliu a anumitor elemente caracteristice pieselor discutate, ca de altfel și efortul permanent de corelare a descoperirilor cu lumea romană, nord-pontică ori chiar barbară dovedesc o cunoaștere și o stăpânire a unei vaste și diverse documentări bibliografice. Încercările permanente de reconstituire a habitatului sarmaților iazigi, a portului lor etc., dovedesc o putere de sinteză deosebită și, mai ales, oferă un exemplu de cum ar trebui cercetate elementele de cultură materială barbară. Ne-am permis cele câteva observații și în ideea că ele vor ajuta la deslușirea unor aspecte privind relațiile provinciei Dacia cu lumea romană.

Doina Benea

BORIS D. BORISOV, *Djadovo. Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, I, Mediaeval Settlement and Necropolis (11th—12th Century)*, Tokai University Press, Tokyo, 1989, 410 p.

Cercetarea tell-ului din apropierea localității Djadovo, reg. Sliven, situat la circa 8 km de Nova Zagora, rezultat al unei viețuiri foarte deșe în același spațiu, din neolitic până în evul mediu, a constituit parte integrantă a unui proiect interdisciplinar bulgaro-olandezo-nipon menit a cerceta în principal problemele formării și evoluției *etnos*-ului trac.

În acest context, a fost realizată pe parcursul a șase campanii (1978—1983) și cercetarea exhaustivă a unui sit arheologic datând din sec. XI—XII, primul de acest fel în Bulgaria de sud-est.

Volumul monografic referitor la așezarea și necropola medievală de la Djadovo¹ reprezintă o primă contribuție din seria rapoartelor finale asupra cercetărilor de aici și constă în publicarea de către misiunea arheologică mai sus amintită a manuscrisului cercetătorului bulgar Boris Borisov.

¹ Pentru rapoartele preliminare privind săpăturile de la Djadovo vezi B. Borisov, *Expedition Thracica*, 1, 1980, p. 95—123; 3, 1982, p. 5—26; 5, 1983, p. 5—104.